

Pravda, víra a reflexe

Ladislav Hejdánek

- ◆ cyklus přednášek / seminářů, česky, vznik: 1998-1999
- ◆ course of lectures / seminars, Czech, origin: 1998-1999

1.01

K základním náležitostem odborného pojednání patří hned na počátku vyjasnění, o čem hodlá autor pojednat a v čem spočívá problém, který chce řešit. Pak následuje vlastní pojednání, které musí končit přesně formulovaným výsledkem, vyplývajícím z celého pojednání. Takový text, který nesplňuje tyto formální požadavky, nemůže být považován za text odborný, neřku-li vědecký. Uvedená zásada představuje rozšířenou aplikaci prastaré zkušenosti prvních filosofů (a tehdy filosofie a věda zůstávaly ještě v jednotě): chcete-li pojednat o rozmanitých vlastnostech trojúhelníka a o jeho vztazích k jiným obrazcům v rovině, musíte si nejprve co nejpresněji vymezit, co je to trojúhelník. Takové vymezení je však možné teprve díky vynálezu pojmů a pojmovosti. Nechceme-li zůstat u pouhého mínění a u domněnek (DOXA), chceme-li získat skutečné vědění (EPISTÉMÉ), musíme myslet v pojmech, tj. musíme do svého myšlení zavést zcela určitou disciplínu, jakousi řeholi, jejíž pravidla je třeba úzkostlivě dodržovat.

1.02

Pojmová přesnost je v dějinách myšlení obrovským, převratným vynálezem. Bez pojmů a pojmově strukturovaného myšlení by nebylo věd ani na nich založených technik všeho druhu, což znamená: bez nich by nebylo dnešního světa. To ovšem nikterak neznamená, že pojmové myšlení může nebo dokonce musí zůstat bez kritiků a bez kritiky. To je ovšem spojeno s velkým závazkem: kritika pojmového myšlení nesmí zůstat pod úrovní toho, co kritizuje, nýbrž musí naopak potvrdit svou legitimnost a dokonce superioritu vůči dosavadnímu způsobu pojmového myšlení tím, že bude myslet lépe, přesněji a náročněji. Už mnohokrát jsem měl v různých diskusích zejména s přírodovědci příležitost citovat proslulou závěrečnou větu z jedné Whiteheadovy americké přednášky, kterou jsem dokonce před mnoha lety celou přeložil (vyšla pak v knížce „Matematika a dobro“ spolu s překlady mého bývalého středoškolského profesora Dr. Marka). Ta věta zněla: „Exaktnost je podvod.“ Tento výrok ovšem není správný, není pravdivý, je-li izolován, tj. vytržen z kontextu. Jeho důležitost vyplývá především z toho, že sám Whitehead byl matematik a fyzik a že až do svého 63. roku přednášel oba tyto obory na vysoké škole v Anglii. Teprve potom byl pozván do Spojených států, aby tam přednášel filosofii (kterou se rovněž po leta zabýval). To je spolehlivým příznakem a dokladem toho, že autor věděl, co říká, a že to je pro vědce, zejména pak přírodovědce, výzva, kterou je třeba brát vážně. Naproti tomu je stejně tak zapotřebí se vši důkladností ohledat filosofické zdroje a předpoklady toho, že se Whitehead takto rezolutně vyjádřil. V patrnosti je zejména třeba mít to, že Whitehead myšlenkově vyrůstal z anglosaského empirismu a jeho důrazu na tzv. bezprostřední zkušenost (immediate experience). Na to upozorňuji především proto, aby si do oné věty každý nevkládá jen to, co se mu zrovna hodí. V každém případě je třeba oprávněnost Whiteheadovy formulace přezkoumat.

1.03

Když se chceme po oba semestry tohoto školního roku zabývat otázkou pravdy, dostáváme se hned od počátku do velkých těžkostí, protože nemůžeme s náležitou pojmovou přesností vymezit, co budeme rozumět slovem „pravda“. Tím nechci říci, že bychom neměli k dispozici celou sérii takových pokusů. Je tomu dokonce právě naopak. Kdybyste se chtěli různými teoriemi pravdy a pojetími pravdy v minulosti i současnosti zabývat, jsou o tom už vícere knihy, které podávají přehled takových pojetí. Jen jako příklad uvádím knihu norského filosofa Gunnara Skirbekka, Wahrheitstheorien (u Suhrkampa). Po mém soudu je na této knize nejdůležitější to, co tam není: všem uváděným teoriím je společný jeden rys, totiž že chtějí pravdu pojmově vymezit a tím formalizovat. Navazují tak na prastarou tradici, doloženou už u presokratiků a pak zejména u Platóna: poznat pravdivě znamená poznat věc tak, jak skutečně jest. Co znamená toto pojetí? Všem je jistě zřejmé, že pravda je od samého počátku, od samého výměru toho, co chceme zkoumat, pochopena jako závislá na tom, co jest. Pravda se musí řídit, spravovat tím, co jest, co vskutku jest. Co to znamená se spravovat tím, co jest, je už jiná záležitost – a tou se právě zabývají téměř všechny Skirbekkem probírané teorie. Ale chápat pravdu jako závislou na tom, co jest, není jedinou možností, a zejména není jedinou možností

v evropských myšlenkových tradicích. To souvisí s tím, že evropské myšlenkové tradice nemají svůj jediný a dokonce ani rozhodující zdroj ve starém Řecku, ale že mají svůj druhý mocný zdroj ve starém Izraeli či v jedné velké tradici starého Izraele. Touto druhou možností je chápání pravdy jako toho, čím se může, má a vposledu musí řídit to, co jest.

1.04

Před nám tedy stojí úkol nového promyšlení problému pravdy, přičemž nám nemůže jako východisko složit tradice, která se až dosud výhradně nebo převážně orientovala na základech, položených starými řeckými mysliteli. To na jedné straně znamená revizi nejen samotného pojmání, chápání pravdy, nýbrž – jak se stále víc ukazuje – revizi celého dosavadního způsobu filosofického myšlení. Na druhé straně ovšem nemůžeme dosavadní tradici jen prostě odložit nebo zahodit, ale musíme jí dát přiměřené místo. Nejde totiž o to, že je hrubě vadná, nýbrž že je v čemsi nedostatečná, jen částečně vyhovující. Tak dlouho by se jistě nebyla mohla udržet, kdyby v ní nebylo nic, co by bylo lze zachovat a nadále držet. To znamená, že pokus o nové, zásadně odlišné pojetí pravdy musí nějak v sobě zachovat dosavadní chápání jako část, složku, aspekt chápání nového. To možná na první poslech vypadá podivně, ale není to zdaleka tak nesmyslné či aspoň filosoficky bezpáteřné, jak by se to mohlo jevit. Ukážeme si to na příkladu prvních stránek Heideggerovy knížečky (původně mnohokrát opakované přednášky) „O bytí a pravdě“, Vom Wesen der Wahrheit.

1.05

Heidegger na začátku svého výkladu nejprve zpochybňuje tzv. adekvační pojetí. Viděno z vlastního Heideggerova stanoviska, vlastně už ze staršího stanoviska Husserlova a tím i jeho žáků, mezi něž Heidegger náleží, má jeho argumentace omezenou platnost, totiž představuje tzv. argumentum ad hominem, přesněji ad homines, neboť jde o všechny, kdo stojí na kritizovaných pozicích onoho adekvačního pojetí (arg. ad hominem x arg. ad rem). Husserl (in Logische Untersuchungen, 1904?) ukázal nutnost rozlišování mezi pojmem a intencionálním předmětem. Tedy: neshoda (nepodobnost, nesoulad) je sice nepochybně mezi intencionálním aktem, k němuž musíme pojem počítat, a skutečným předmětem, ale naopak musí být určitá významná shoda (podobnost, soulad) mezi intencionálním předmětem a předmětem skutečným („reálným“). Toto rozpoznání ovšem nikterak nerehabilituje adekvační pojetí, jak by se povrchnímu pohledu mohlo zdát. Vše záleží na správné interpretaci povahy tzv. intencionálního předmětu. Ten je totiž jakousi „ideální“ konstrukcí, která platně nebo neplatně (eventuelně zčásti platně, zčásti nedostatečně, event. zčásti chybně) „reprezentuje“ předmět skutečný. Každý intencionální předmět je úzce spjat s určitým pojmem a není od něho oddělitelný. Stejně tak každý pojem je – alespoň v dosavadní evropské tradici – jednoznačně a výhradně spjat s příslušným intencionálním předmětem. Přesto, že obojí od sebe nelze oddělit, je nutno obojí odlišit. Vlastnosti pojmu jsou jiného druhu než vlastnosti intencionálního předmětu, jak už bylo řečeno. Vlastnosti pojmu, které lze vymezit (logicky), neodpovídají vlastnostem ani intencionálního, ani skutečného (reálného) předmětu. Jde především o míru obecnosti pojmu a potom o jeho logické vztahy k jiným pojmům (jakož i jiných pojmů k tomuto). Naproti tomu ty „vlastnosti“ pojmu, které se nějak vztahují k příslušným předmětům (intencionálnímu nebo reálnému), nelze vymezit jinak než poukazem k těmto předmětům. (Uvést příklady z geometrie: pojem rovnostranného trojúhelníka můžeme – a musíme – pochopit jen tak, že pochopíme, co to je rovnostranný trojúhelník: k tomu, abychom vymezili pojem jakožto pojem trojúhelníka, musíme přejít od samého pojmu k ideálnímu obrazci v rovině.)

- - -

6.10.98 (2)

13.10.98 (3)

20.10.98 (4)

27.10.98 X

3.11.98 (5)

10.11.98 (6)

17.11.98 (7)

24.11.98 (8)

1.12.98 (9)

8.12.98 (10)

15.12.98 (11)

5.1.98 (12)

12.1.98 (13)

19.1.98 (14)

3.11.98 (5)

a) pravda není „předmětem“ (předmětnou skutečností) – a proto zpět k dějinám resp. k dějinným „kořenům“

b) ale jak lze myslet pravdu jako ne-předmět? – dvojí typ intencí: předmětně je třeba myslet něco jiného

c) reflexe, její povaha: reflektovat lze pouze aktivitu, akce: co je akcí v našem vztahu k pravdě?

d) odkaz hebrejského myšlení: pravda je neoddělitelná od „víry“ – ale „co“ je víra? Spolehnutí na spolehlivé.

e) Zkušenost vědy (experiment) v technickém věku: zatěžkávací zkouška. V případě pravdy jde ovšem o zatěžkávací zkoušku našeho spolehnutí – nespoleháme-li na spolehlivé, pak ono směřování na nespolehlivé znamená, že se spoléháme na své produkty (výmysly, ale nejde jen o jejich subjektivní stránku), tedy na „modly“.

f) pravda jako kritérium (Spinoza! index sui) či spíše instance: ve spolehnutí se dáváme k dispozici – vstupujeme do pravého světla (a v důsledku toho vidíme, poznáváme samy sebe) (to je ovšem zcela nový, odlišný epistemologický výklad)

g) Reflexe analyzuje akci (spolehnutí): co jde na vrub aktivního subjektu a co naopak na vrub reality redukované na „materiál“.

h) řecký odkaz, ústící v „technovědu“, redukcionisticky soustřeďuje spolehnutí aktivity na setrvalosti („zákonitosti“, opakování atd.)

1.12.98 (9)

pravda není součástí dění (= není „jsoucí“)

x dění (samé) pravdy

dvojí dění, dvojí dějiny – !?!

smysl dějin – nový aspekt

dichotomie v přírodě a v dějinách: problém kontingence

kontingence a pravděpodobnost

jak je možná kontinuita nepravděpodobností (kontingencí) ?

setrvačnosti nemají samostatně smysl, ale mohou ho dostat v perspektivě

směřování k dalším a dalším nepravděpodobnostem (negentropie)

pravda a kontingence: vtahování dalších a dalších setrvačností do strategie negentropického směřování

ale na druhé straně: napětí mezi tím, co jest (co se uskutečnilo a uskutečňuje) a tím, co „má být“ (co se mělo a má uskutečňovat) stále vzrůstá, a to ne pouze pro úpadek toho, co jest, ale pro rychlejší zvyšování porozumění pro to, co „být má“ (pochopitelně s rozdíly mezi průměrem a elitami, viděno z této perspektivy)

pravda a elity: kde není norem, sama řidkost výskytu nebo sama extrémnost ještě neříká nic o směru „krajností“

metafora hry (nejlépe šachové): trvalost pravidel a občasné vylepšení (to není jednoduché – některé hry jsou ukončeny s možnostmi, je třeba volit jiné, nejen náročnější, ale zejména vedoucí někam „kupředu“ a „výš“

8.12.98 (10)

a) Patočka v *Přirozeném světě*: ani hmota, ani duch, ale subjektivita. Proto důraz na „fenomén“ jako na prožitek – ze samotného prožitku však nelze vycházet (a tak je zpředmětňován)

b) oprávněnost kritiky zpředmětňování: objektivní idealismus není lepší cesta

c) rozlišení vnitřní a vnější stránky skutečnosti vede k nutnosti uznat za skutečné (nikoliv předmětně) i vnitřní

d) nemáme vhodné instrumentarium, jak zkoumat vnitřní – proto nám předběžná schemata mají usnadnit první kroky (analogie k prvním filosofům: ARCHÉ také jako schema: to, co zůstává pod změnami)

e) počátek „nové“ události – vnitřního původu, ale nevíme, „kde“ – nelze to určit, vymezit? „APEIRON“? „Z ničeho“? Creatio continua (perpetua)?

f) to, co zkoumá fyzika (výjimka: kvantová fyzika), chemie, fyziologie atd. jsou jen zbytky, relikty skutečného, živého událostního dění (anebo jen vnější stránka) – nejde tedy jen o to, tyto vědy doplnit nějakou další, ale proměnit (METANOIA)

g) význam kontingence – na všech úrovních dění, i když na různých různě; na druhé straně důležitost ustavení setrvačností, bez nichž „svoboda“ není uplatnitelná (srv. význam hodnot nebo norem, které musí „platit“, aby mohly být „překonávány“ ve jménu vyšších, náročnějších)

h) kontingence počátků a nezbytnost navazování: základ všeho událostního dění – a zejména na vyšší úrovni před-dějin a dějin

zim.sem.1998-99

Pravda/víra a reflexe

29.9.98 (1)

1.00 Pozdní doba – znehodnocení nebo přehodnocení hodnot?

1.01

- - -

Reflexe, ETF 5.1.98 (12)

a) 1M 15,6: Uvěřil Hospodinu, a počteno mu to za spravedlnost. (LXX: KAI EPISTEUSEN ABRAM THEÓ, KAI ELOGISTHÉ AUTÓ EIS DIKAIOSYNÉN. Vulg.: Credidit Abram Deo, et reputatum est illi ad iustitiam. – fr.: Abram eut confiance dans le Seigneur. – ang.: a) And he believed the Lord and he reckoned it to him as righteousness. b) And Abram believed God, and it was counted to him for righteousness. – něm.: Abram glaubte dem Herrn, und der Herr rechnete es ihm als Gerechtigkeit an.)

b) Filosofie vznikla v Řecku aplikací pojmovosti na původně mytická (event. mytologická, resp. vůbec předfilosofická) témata. Jako inspirace může proto dnes sloužit předfilosofické téma hebrejského původu. Jeho nosnost však musí být přezkoumána. Předpokladem je metodické očistění tématu od religiózních konotací.

c) Výběr místa nezáleží jen na nás, neboť máme významné předchůdce. Řím 4,3: citace a výklad: „člověk bývá spravedliv učiněn věrou bez skutků zákona“, 3,28. – Gal. 3,6: citace a výklad: skutky zákona x slyšení víry; ospravedlnění z víry, „spravedlivý z víry živ bude“, 3,11 – zas citát z Abak 2,4 – ale je možný „život ze slyšení“? – Jak 2,23: citace, ale jiný výklad: „z skutků ospravedlněn bývá člověk a ne z víry toliko“, 2,24. Máme-li takto k dispozici dvojí interpretaci přímo v první církvi, můžeme se pokusit o další. A zároveň se ukazuje důležitost tohoto místa, neboť s ním pracoval jak Pavel, tak Jakub. A to už nemluvíme o dalších, zejména pozdějších historických peripetiích.

d) Pokusme se použít myšlenku „započtenosti za pravost (správnost)“ uvést do kontextu úvah o povaze aktivního subjektu, zejména pokud jde o vztah mezi subjektem a jeho akcemi. Tady totiž narážíme na závažné metafyzické předsudky, které nás tlačí k představě, že subjekt je „něco“, co je aktivní. Ten předsudek je tak pevně zakořeněn, protože obsahuje cosi pravdivého. Právě to pravdivé musíme najít a osvobodit z rámce falešné interpretace.

f) Subjekt se svými akcemi mění: stává se jiným, „novým“: „cvičení dělá mistra“ – ale také (novým) myšlením se člověk mění: METANOIA = změna smýšlení. Velký význam slova: příklady sice táhnou, ale jsou vždycky jen omezené; slovo však může ukázat dál než pouhý příklad (ovšem bez příkladu se může stát „prázdným“),

g) Vyžeňme však problém do extrému (to je metoda, která např. v matematice vede někdy k velmi efektivnímu řešení): nechť nám nejde už jenom o to, jak se subjekt svými akcemi sám mění, ale kde se vlastně bere, jakým způsobem se subjekt konstituuje jako subjekt. Aby se subjekt vlastní činností mohl měnit, musí tu nejprve být. Je myslitelné, že někde na počátku by mohla být akce, která ještě není akcí určitého subjektu, ale kterou se takový určitý subjekt zakládá? Co by tak mohlo být takovou „zakládající akcí“?

h) Akce je vlastně událost, jejímž „počátkem“ či „zdrojem“ je nějaký subjekt, tj. událost, která je podřízena nějakému subjektu, je na nějaký subjekt vázána. Akce, která není na žádný subjekt vázána, vlastně žádnou akcí není, ale zůstává pouhou událostí. Jak jsme si kdysi říkali, událost je kus dění, které má svůj počátek, průběh a konec. To znamená, že to je vnitřně integrovaná část dění, tedy

celek. Dále jsme si říkali, že událost se neděje po částech (tedy postupnou aktualizací jednotlivých „jsoucností“, ale že se děje celá, tedy také ve všech svých jsoucnostech zároveň. To však uniká naší pozornosti, protože nám je z každé jsoucnosti přístupná jen její vnější stránka, tzv. „jestota“. Musíme tedy zásadní rozlišovat mezi „počátkem“ události a „počátkem“ akce (jež je vázána na subjekt).

j) Událost se děje časově ve směru z budoucnosti do minulosti (což platí – po vnitřní stránce – také o každé její jsoucnosti). Událost je v některých případech schopna reagovat na jinou událost (tato možnost má svá omezení, např. „přítomností“ druhé události v času a prostoru, ale také prahem a úrovní své reaktibility).

12.1.98 (13)

19.1.98 (14)

- a) Význam otázky po „pravém“ – a dvojí „relativnost“ (nahodilost x vztah)
- b) orientovaný svět – nikoliv náhodná hromada věcí (Hérakl.)
- c) svět jako „pole“ (odvozeně: magnetické, elektrické, gravitační atd.)
- d) časové pole: nasměrovanost „vnitřní – vnější“
- e) bez zvnějšňování (= aktivity, praxe) nelze rozumět (vlastnímu) vnitřnímu
- f) „pravost“ se týká vztahu nasměrovanosti vlastní aktivity k nasměrovanosti situace – odtud „situačnost“ pravdy (vztaženost k situaci)
- g) předpokladem „pravé“ nasměrovanosti je jednak „nakloněnost k činu“ (= víra, Rádl) – navenek se jeví jako negentropie
- h) jednak jako vnímavost vůči vnějším danostem a podmínkám (vliv prostředí)
- i) posléze jako vnímavost vůči časovému „poli“ a jeho „siločarám“
- j) reflexe „víry“ představuje cestu k porozumění této původně originérní vnímavosti – ale nebezpečí zpředměťňování !
- k) reflexe a pojmovost, revize a reforma pojmovosti, sebeporozumění rozumu
- l) sebeporozumění víry, tj. víra a rozum: příští semestr